

PROF MS MAKHANYA, NHLOKO YA YUNIVHESITI NA XANDLA XA

MUCHANSELARA

UNIVERSITY OF SOUTH AFRICA

(YUNIVHESITI YA AFRIKA DZONGA)

UNISA, SAWID, UN WOMEN: N'WANGULANO WO TLANGELA

N'HWETI YA VAVASATI

NKONGOMELO: *Ku seketela van'wamabindzu va vavasati ku va nyika matimba ku ya emahlweni eka nhluvuko wa ikhonomi*

FUNCTION HALL, KGORONG BUILDING, MUCKLENEUK CAMPUS

7 MHAWURI 2019

Mufambisi wa Nongonoko: Manana Phelisa Nkomo, Mutivi wa Ikhonomi ya swa Nhluvuko, Mulwela timfanelo ta vaxisati na Muhisekeri wo lwela vululami

- Manana Thembi Siweya, Xandla xa Holobye eHofisini ya Mupresidente na vayeni va yena
- Manana Thoko Mpumlwana, Mutshamaxitulu wa South African Women In Dialogue (SAWID) Trust na swirho swin'wana swa swa SAWID na YSAWID
- Manana Anne Githuku Shongwe, Muyimeri wa tiko ra Hofisi ya UN Women South Africa Multi-Country na swirho swin'wana swa UN Women

- Xivulavurinkulu xa hina, Manana Nolitha Fakude, Mutshamaxitulu loyi a nga ta nghena wa Vufambisi bya Bodo ya Anglo American SA
- Dokodela Sheila Kumalo, Mutshamaxitulu wa Unisa Women's Forum (Foramu ya Vavasati va Unisa) na swin'wana swirho swa Foramu ya Vavasati va Unisa
- Phurofesa Nokuthula Mazibuko, Nhloko ya Institute of Gender Studies (Vandla ra dyondzo ya swa rimbewu)
- Vachaviseki: Vaambasadara na Vakhomixinara Lavakulu lava yimelaka matiko yo hambana lava nga kona na swirho swin'wana swa vandla ra Vadiplomati
- Swirho swa Vufambisi bya Unisa leswi nga kona
- Phurofesa N Mathabe, Mukhomela Muchanselara wa khale wa Unisa na vuyeni bya yena
- Dokodela B Bam, Mutshamaxitulu wa Thabo Mbeki Foundation
- Vayimeri va le ka swiyenge swin'wana swa dyondzo ya le henhla lava nga kona
- Vayimeri ku suka eka tindzawulo ta mfumo to hambana
- Swirho swa mabindzu leswi nga kona
- Swirho swa ta vugandzeri na vukhongereri leswi nga kona
- Swirho swa Huvo ya Vayimeri va Tiko va Machudeni ya Unisa
- Vayimeri va ta midiya yo hambana

- Vayimeri va tiforamu ta Unisa to hambana na Minhlango ya vatirhi
- Van'wana vatirhi va Unisa lava nga kona
- Vayingiseri vo hlawuleka
- Vamanana na vatatana

Ndzi mi amukela hi swandla swo kufumela eka n'wangulano lowu wa nkoka. Ngopfungopfu ndzi ndhundhuzela nkongomelo lowu: *Ku seketela van'wamabindzuva vavasati ku va nyika matimba ku ya emahlweni eka nhluvuko wa ikhonomi*, hikuva swi ya eka mbilu ya xiphiko lexikulu lexi hi nga langutana na xona tanihi tiko na khontinente loko swi ta eka ku kahlurisa swa mabindzu ku endlela nhluvuko wa ikhonomi leyi ya ku emahlwenina kasi leswi fambisanaka swona, xilaveko xa xihatla xa ku tumbuluxa mintirho eka tlhelo lerin'wana, na ku anamisa ka ku fikelela na ku nghenenela ka vavasati eka swa mabindzu eka ikhonomi leswi ku nga mfanelo ya vona, eka tlhelo lerin'wana.

Ndzi nga vula leswaku swi ndzi tsakisa ngopfu leswaku vavasati hi ku angarhela i vanhu lava *wundlaka* eka tinxaka na le ka misava hinkwayo – kahlekahle lowu i ntirho lowu vavasati va nga tinyika wona. Kambe minkarhi yin'wana ku angarhela loku ku humelelaka ku tekela hansi xihlovo lexikulu xa nyiko ya swa mabindzu na vuswikoti bya ku

humelela lebyi nga le ka 50% ya khontinente ya hina lowu nhlayo leyikulu ya kona ku nga vavasati. Ntiyiso hi leswo vavasati va swi kota ku endla *hi swimbirhi ka swona* hi ndlela ya kahle, naswona ndzi ringanyeta leswaku ku na xilaveko xa xihatla eka nkarhi wa sweswi ku endla leswaku vavasati va-Afrika va kondletela, va lulamisa na ku veka mafambiselo na swipfuneto na swiyimo swo hambana ku ntshunxa vuswikoti na ntamu wa swa mabindzu naswona hi ku endla leswi, swi ta cinca xiyimo xa khontinente ya hina na vanhu va yona ku endlela ku antswisa swilo.

Mhaka yo fana na ku herisa vusweti, ku hluvukisa swihlangi, ku hunguta madzolonga lama ya endliwaka eka vavasati na ku hlanganisa mintirho ya minhlangano ya xichava hi ntiyiso wa mhaka a hi vutihlamuleri bya vavasati ntsena. I vutihlamuleri bya hina hinkwerhu. Hambileswi van'wana va nga vula leswaku vavasati hi vona va nga na vuswikoti bya ntumbuluko byo endla swilo kahle hi leswi vuriwaka "swo olova" kumbe timhaka leti nga kongomana na vanhu, kambe eka leswi a ndzi tshamisekangi kahle hikuva leswi swi vonaka swi ri ku papalata ntiyiso, hikuva hi ntiyiso, leti i timhaka to tika swinene ta nsohensohe na swona ti na ntlhontlho laha vanhu vantsongo lava nga na xivindzi xo kongoma na hi ndlela leyi nga yona ku tiyisisa leswaku ku va na ku humelela na ku hluvuka.

Na swona loko hi kongomana na timhaka leti ta ku vavasati vo tala va hanya eka vusweti na leswaku a swi olovi ku tihumesa eka byona, ndzi rhandza ku vula hi ku komisa leswaku xiyimo lexi xi nga tirhisiwa na le ka vavanuna! Ku hambana hi leswo eka vusweti byolebyi byo chavisa, hakanyingi i vavasati - ku nga ri vavanuna - lava kombaka ku tiyisela, vutlhari, vuswikoti na ku tirha hi mafulufulu ku kurisa mindyangu - hakanyingi na mindyangu ya maxaka - va ri voxo, va endla masingita laha ku nga riki na nchumu. Loko u swi ehleketa kahle, leswi i vubindzurisi. Vavasati va na vuswikoti, na ku tiyisela – va na vutlhari na moya wo kota ku tisungulela swilo. Ehleketani hi laha ku nga fikeleriwaka swinyingi swo tala ku fika kule loko ho ringanisa swiyimo exikarhi ka vavasati na vavanuna, Xikombiso, hi endla leswaku vavasati va kota ku tiantswisa hi swa ikhonomi?

Ntiyiso hileswaku swikombiso swa sweswi swa ikhonomi eka swiyimonkulu, swiyimontsongo, na swiyimo swa le xikarhi a swi kunguhatiwangi hi ndlela yo tlakusa no antswisa vanhu lava tirhaka 'eka swiyimo swa ku suka ehansi'. Leswi lavekaka eAfrika na le ka matiko man'wana laha ikhonomi ya ha hluvukaku, i minongonoko leyi nga ta tiyisa no antswisa vutiyimeri na vuhlayiseki: vuhlayiseki bya swa timali, bya swakudya na bya swa ku tshama no tirhisa misava. Ndza tshemba leswaku a swi lavi ndzi mi tsundzuxa leswaku vuhlayiseki lebyi byi fambisana na swikongomelo swa nhluvuko lowu ya ku

emahlweni ku nga tiSDG (Sustainable Development Goals) naswona loko ku vulavuriwa hi tona hi ta va hi pfuneta ku fikelela tiSDG.

Xikongomelo xa 4 xa SDG xi vulavula hi nkoka wa dyondzo yo *angarhela ya nkoka yo ringana na ku dyondza hi laha ku nga heriki eka vanhu hinkwavo* eka fambiselo ra ku tlakusa vanhu na nhluvuko wo ya emahlweni. Tanihi mudyondzisi na Xandla xa Muchanselara wa Yunivhesiti leyikulu eka khontinente, hi tiyimisele eka dyondzo ya vanhu va ka hina – lavantsongo na lavakulu. Loko hi ta kota ku herisa vusweti, ndlala na ku pfumala ku ringana, hi fanele hi sungula hi dyondzo. I dyondzo leyi nga ta lemukisa vanhu, yi tivisa na ku endla leswaku vanhu va ka hina va va na torha ro tiva swo tala hi timhaka to pfumala swakudya, ku kula, ku tiendlela swilo hi voxwe naswona swa nkoka, hi ku humelela. Hambileswi hi koteke ku humelela ko karhi, hi nga swi kota na swona hi fanele ku endla swo tala ku tlula.

Ndzi twa ndzi tsake ngopfu ku vona leswaku xikombiso xa swa ku vonelela swa Afrika leswi Unisa yi nga swi teka swi nyika swivumbeko swa nkoka leswi humelerisaka mpfuneto wa swa timali eka dyondzo, ku katsa na vulavisisi na ku tirhisana na vaakatiko. Leswi swi katsa tindlela to hambana ta swa tidyondzo to hambana na ku tirhisana na minhlangano yo hambana, hinkwavo va tirhisana ku vuyerisa vaakatiko va hina. I ro sungula, ndza tshemba leswaku hi vulavula hi

xivumbeko xa miehleketo ya xiAfrika eka ku kunguhata tiprojeke na swikombiso leswi tirhelaka swiyimo swo karhi swa hina na mindhavuko ya hina. Ndzi vona leswi swi tsakisa ngopfu. Ku cinca ka mianakanyo na maendlelo loku, swi vonaka eAfrika Dzonga hinkwayo, tirijini ta hina, na le ngopfungopfu eka tindhawu to tala ta khontinente. Vanhu va Afrika va vona swi fanerile ku tiendlela vumundzuku bya vona nakona va swi kombisa hi mintirho. Ndzi na ku tshemba, kambe loko ndzi vule sweswo, hi ta fikelela ntsena swikongomelo swa hina ntsena loko vavasati va hlohloteriwa ku tlanga ndzima ya vona tanihi vatirhisani vo ringana eka ku hluvuka ka hina.

Ndzi nga nyika xikombiso xa leswi hi nga swi endlaka na le handle ko ehleketa ngopfu. Laha Afrika Dzonga hi vone ndlela leyi mhaka ya Switokofele yi kurisiwaka hi yona loko swi ta eka swa ikhonomi na ku tlula. Sweswi switokofele swi endliwa hi inthanete - tibangi tinyika tiakhawunti ta switokofele naswona ku na ti-app ta switokofele. Switokofele i swilo swa xiAfrika, naswona i maendlele ya xikhale naswona hi xitalo, swi fambisiwa hi vavasati. I vavasati lava nga tiyisisa leswaku switokofela swi tiveka swinene. Switokofele swa tirha naswona swi humelerisiwe hi vavasati.

Vavasati va Indiya na vona va twe xivijo. Mfumo wa Indiya wu nyika swikimi swo hambana swo lombisa timali ku tlakusa van'wamabindzu

vaxisati. Mali leyi lombisiwaka i yintsongo. Nkarhi wo hakela wu lehile, eka minkarhi yin'wana, nkarhi wo hakela wa engeteriwa loko va tshembheka no hakela kahle. Ku tlhela ku va na swikimi swo lombisa mali leswi nga endleriwa vavasati lava nga le ka swa vurimi. ¹Ndzi tsundzuka ndzi vona nongonoko wun'wana eka TV hi sisiteme leyi. Mieheketo leyi nga nyikiwa, yi tshame enhlokweni ya mina. Munhu loyi a lombisa mali u vule leswaku na le ka tindhawu ta matiko xikaya eka vanhu lavo komba xichavo, hambileswi mali leyi a yi lombiwa yi ri yintsongo na vavasati lava va ri evuswetini, vavasati lava va hakela mali leyi hi ku tshembheka va nga tsandzeki. Vavasati lava va vone ku ri nkarhi wa kahle wo tipfuxa no pfula vaakatiko va ka vona va va humesa eka vusweti lebyi va hanyaka eka byona, naswona va titwa va tinyungubyisa no tsaka ku va va n'wamabindzu.

Eka malembe ya khume lama nga hundza mulwela timfanela ta Mabhuda na n'watidyondzo Joanna Macy, na van'wana vo fana na David Korten, Riane Eisler na Thomas Berry, va tumbuluxe theme "Ku cinca lokukulu", leswi vulaka ku cinca ka misava ku suka eka swa tifeme ta swa vumaki ku ya eka nhluvuko lowu hlayisaka vutomi. Leswi, ndzi ehleketa, leswaku swi huma eka ku vona leswaku a hi hanyisani hi ku twanana na pulanete ya hina, kambe hi le ku yi onheni hi tlhela hi tionha na hina hi ku endla tano. Nkarhi wa "ku cinca

---

¹ <https://yourstory.com/smbstory/women-entrepreneurs-msme-loans-schemes>

lokukulu”, i wa sweswi. Ndzi rhandza ku ringanyeta leswaku vanhu va Afrika va tshama mikarhi hinkwayo va twisisa vuxaka exikarhi ka vanhu hi ku angarhela na pulanete leyi hi tshamaka ka yona, na xilaveko xa ku tiyisisa leswaku hi tshama swin’we tanihi xiyenge xa sisiteme ya swa ntirhisano na mbangu. Hikwalaho, hi ntiyiso, leyi i ndlela leyi vonakaka onge i ya ntumbuluko eka hina ku tlula leswi yi nga xiswona eka van’wana.

N’wangulano lowu, wu ringeta ku kuma tindlela leti vavasati va nga seketeriwaka hi tona tani hi van’wamabindzu eka ku nyikiwa matimba eka nhluvuko wa ikhonomi. Hi moya lowu, UNISA, hi ku tirhisana na Foramu ya vavasati ya UNISA, na Institute of Gender Studies (vandla ra dyondzo ra swa rimbewu), va pfumelelane ku tirhisana na va South African Women in Dialogue (SAWID) na va UN Women ku khoma n’wangulano lowu wa ku tlangela. Xikongomelo xa n’wangulano lowu, i wo xiximeka – na swona wa boha swinene naswona, hi leswi swi faneleke ku endliwa.

Kutani, vaendzi vo hlawuleka, vamanana na vatatana, mi ta twisisa ntsako wa mina na ku seketela ka mina loko ndzi ku eka wun’wana na wun’wana wa n’wina, titweni mi amukeriwile swinene, eka yunivhesiti ya hina na le ka n’wangulano lowu. Hi ku vona nongonoko wa swivulavuri leswi nga kona swa le henhla, vahumelerisi na vakaneri, a

ndzi na ku kanakana leswaku n'wanguano lowu wu ta hlohlotela na ku tisa ku cinca loku nga ta va na mihandzu leyi vonakaka eka nongonoko wa vubindzurisi na vutivi byo humelerisa van'wamabindzu. Ndzi mi navelela mikateko.

Ndza mi khensa.